

УДК 340:174

О.В. ХОМЕНКО, канд. юрид. наук, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

Ключові слова: мораль, моральна культура, моральна свідомість, моральна поведінка, професійний обов'язок, юридична професія

Сучасне українське суспільство, яке перебуває в умовах відчутної недовіри соціальних регуляторів та зумовленого цим морального та правового вакууму, однією з важливих проблем має стан моральної культури юристів – тієї професії, що забезпечує ефективність державного механізму та правової системи суспільства. Моральна культура юриста є особливо важливою складовою його професійної культури, оскільки істотно позначається на якісному рівні всіх інших аспектів культури представника юридичного фаху, а отже на ефективності тих ключових соціальних підсистем, які він обслуговує.

Питання моральної культури юриста висвітлюються як у навчальній літературі з юридичної деонтології, так і в спеціальних наукових дослідженнях таких учених, як Г.Ф. Гребеньков, С.Д. Гусарев, В.О. Лозовий, О.В. Петришин, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, Д.П. Фіолевський та ін. Разом із тим, вона залишається малодослідженою складовою професійної культури сучасного правника, що й обумовило мету статті.

Специфіка юридичної діяльності, яка здійснюється в моральній системі координат, має гуманістичну спрямованість, що актуалізує мету цього дослідження – розгорнутий аналіз загальних особливостей та структури моральної культури представника юридичної професії. Досягнення цієї мети дасть глибше розуміння професійної культури юриста та вкаже на можливі шляхи її вдосконалення. Завдан-

нями, спрямованими на реалізацію зазначеної мети, виступають вивчення специфіки моральних аспектів діяльності юриста порівняно з іншими видами діяльності, з'ясування особливостей моральної культури юриста з огляду на її структуру.

Як відомо, мораль є однією з форм суспільної свідомості, суспільним інститутом, який виконує функцію регулювання поведінки людей у всіх сферах соціального життя з позиції уявлень про добро і зло, справедливість, честь і гідність.

Специфіка моралі пов'язана з тим, що вона діє майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства (економіці, політиці, праві тощо) і навіть у тих, що не охоплюються правовим регулюванням. Усі відносини людей, від інтимних до міжконтинентальних, пронизані нею, підлягають моральній оцінці. Мораль здійснює універсальний вплив на життя людини і суспільства в цілому, що проявляється через реалізацію основних соціальних функцій (регулятивної, оціночної, ціннісно-орієнтуючої, пізнавальної, виховної та ін.). Іншої подібної форми соціальної регуляції в суспільстві не існує [1, с.187]. Грунтуючись на основоположних цінностях людського існування, мораль через систему норм і принципів виступає загальним орієнтиром у взаємовідносинах між людьми, у тому числі й у відносинах, що регулюються правом.

Явище моральної культури до свого складу включає моральну культуру суспільства, його окремих соціальних груп та особистостей. Моральну культуру суспільства розглядають як складову загальної культури, що відображає систему моральних норм, принципів, які існують в суспільстві на певному конкретному етапі його розвитку, ступінь їхнього втілення в повсякденній практиці людських стосунків.

Моральна культура окремої соціальної групи виступає системою моральних норм, принципів, які існують в межах певної соціальної групи і знаходять свою реалізацію в практичній діяльності її членів.

Моральна культура особистості – це ступінь засвоєння нею моральних норм, принципів та

їх реалізації у вчинках особи. Іншими словами, моральною культурою особистості є досягнута нею міра морального розвитку, яка характеризується її моральною вихованістю, системою моральних якостей, що формуються протягом усього життя особи і виражаються у обраній моделі поведінки. Моральний розвиток людини перебуває під впливом низки факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. Він відбувається в процесі діяльності, спілкування, через систему виховання і самовиховання. Досягнутий рівень моральної культури у кожної людини різний і залежить не стільки від інтелекту, скільки від бажання, волі, розуміння сенсу життя [2, с.179]. Моральна культура особистості поєднує в собі культуру моральної свідомості на раціональному і почуттєвому рівнях та культуру моральної поведінки.

Зазначені складові моральної культури перебувають у тісному взаємозв'язку. Так, моральна культура певної спільноти не існує поза моральною культурою її членів і навпаки. З одного боку, від рівня моральної культури особистості залежить стан моральної культури суспільства, а з іншого, рівень моральної культури суспільства суттєво впливає на моральну культуру особистості.

Значущість моралі для представників різних професій не однакова. Існує безліч професій, де такі поняття, як обов'язок, совість, справедливість не є головними в професійній діяльності. Можна бути видатним митцем чи математиком, неабияким інженером чи кулінаром і, незважаючи на нестерпний і корисливий характер, користуватися репутацією висококласного фахівця. Приходячи в ці професії, люди не складають ніяких присяг, не створюють кодексів професійної етики тощо. Тут головна роль належить таланту, здібностям, майстерності і працьовитості. Однак є сфери громадського життя, де одних цих якостей недостатньо [3, с.42].

Серед фахівців, моральні аспекти діяльності яких є винятково важливими, юристи (поряд, наприклад, з лікарями, вчителями) займають чи не найперше місце, що пояснюється цілою низкою чинників.

По-перше, це зумовлено внутрішнім зв'язком з мораллю самого права. Починаючи з давнього Риму й до ХХ ст. наукова думка доводить нерозривність моралі і права, їх непростий взаємозв'язок. За одним відомим визначенням, право – це мінімум моралі [4, с.48]. Відоме ще одне стародавнє твердження: «Настанови права такі: чесно жити, не шкодити іншому, віддавати кожному належне». Також, за загальним переконанням, такий моральний принцип, як справедливість, виступає сутнісною рисою права. Усе це вказує на спорідненість моралі та права в своїх фундаментальних цінностях, внаслідок чого мораль є основоположною для права. Тому не випадково моральні цінності є імперативом для юриста. Можна сказати, що вони мають подвійне значення для юриста – як для пересічної людини, і як для фахівця, професійна діяльність якого безпосередньо пов'язана з правом.

По-друге, висока моральність правника виступає гарантією належного виконання ним свого соціального призначення. Це спричинено характером і сферою діяльності юриста, його професійними завданнями, що часто пов'язані з необхідністю розв'язання різноманітних правових суперечок – конфліктних ситуацій, які торкаються найважливіших інтересів людей, їх благ, а іноді й долі. Перед юристом також стоять завдання забезпечення прав і свобод людини, надання допомоги в їх реалізації, виконання обов'язку перед суспільством і державою. Усе це накладає особливий тягар відповідальності за результати своєї діяльності на суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, нотаріусів та інших працівників юридичного фаху, ставить до них усіх високі моральні вимоги.

У силу вказаних причин моральні якості юристів є предметом особливої уваги суспільства. Воно традиційно пов'язує з юридичною професією уявлення про такі основоположні цінності, як гуманізм, справедливість, об'єктивність, чесність і порядність тощо. Не випадково представники різних юридичних професій часто зазнають підвищеної критики

в цьому відношенні з боку громадськості. Це вказує на необхідність великої уваги з боку самих юристів до осмислення морального аспекту власної діяльності.

Першорядне значення моральних якостей юриста підкреслене, зокрема, в п.10 Основних принципів, що стосуються незалежності судових органів, прийнятих на сьомому Конгресі ООН 1985 р. У цьому документі вимоги щодо моральності судді поставлені на перше місце перед вимогами щодо юридичної компетентності: «Особи, відібрані на судові посади, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права».

Усе це виокремлює юристів серед представників інших професій за значущістю морального аспекту їхньої діяльності. Моральна культура правників характеризується нижченаведеними особливостями.

1. Носіями цього різновиду моральної культури виступають представники окремої професійної групи – юристи-фахівці.

2. Специфіка вказаної культури обумовлена, насамперед, сутнісним зв'язком моралі та права, соціальною значущістю й іншими характеристиками професії.

3. Рівень моральної культури юриста має випереджати, підноситися над загальним рівнем моральної культури суспільства, оскільки базується на підвищеному стандарті моральної поведінки. Правник має пам'ятати свою особливу відповідальність і у зв'язку з цим добровільно брати на себе додаткові, порівняно з пересічною людиною, обмеження. Так, відповідно до п.2.2 розділу II Кодексу правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського Співтовариства, «довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише у разі відсутності в останнього сумнівів щодо чесності і сумлінності адвоката». Для адвоката названі звичайні властивості є обов'язковою передумовою здійснення його професійної діяльності.

Наведене робить можливою ситуацію, в якій за порушення однієї й тієї ж норми моралі пересічна людини може і не нести відповіда-

льності, а юрист обов'язково зазнає несприятливих наслідків, можливо навіть юридичного характеру. Наприклад, згідно зі ст.83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», однією з підстав дисциплінарної відповідальності судді є систематичне або грубе порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя.

4. Моральна культура юриста передбачає сприйняття не тільки загальних моральних вимог, які стосуються будь-якої людини, але і розроблених на їх основі спеціальних правил, зумовлених специфічними умовами певного виду юридичної діяльності. Такі правила можуть існувати у якості суто моральних, якими наприклад є норми кодексів професійної етики, а також у якості морально-правових норм.

5. Почуттєвий рівень моральної культури юриста передбачає, з одного боку, загостреність таких почуттів, як справедливість, людяність, порядність, відповідальність, а з іншого, – стриманість у інших почуттях, які б заважали неупереджено, ефективно виконувати професійні обов'язки.

6. Під впливом специфіки професії моральні настанови можуть вимагати від юриста іншого ставлення, іншої поведінки ніж від звичайної людини в тій самій ситуації.

У зв'язку з наведеним можна говорити про наявність особливої професійної моралі правників, яка складається на основі загальних моральних принципів і норм, конкретизованих щодо юридичної професії. Моральна культура юриста має відповідну структуру, що включає наведені нижче елементи.

Культура моральної свідомості – складова особистої моральної культури, що включає два структурних рівні: раціональний та почуттєвий. Обидва рівні – необхідні та взаємодоповнюючі складові одного цілого, які лише умовно можна відокремити один від одного.

Раціональний рівень є стійким і визначальним. До його змісту належать засвоєні особою знання в сфері моралі, сприйняті моральні принципи та норми, відповідні погляди та потреби. Цей рівень моральної свідомості формується досить довго, спочатку в процесі

здобуття юридичної освіти і далі – протягом усього професійного життя. Для представників юридичної професії вказані елементи є необхідною запорукою належного виконання службового обов'язку. Вони дають змогу зробити повноцінний моральний вибір – зорієнтувати свою поведінку на задоволення потреб й інтересів людини і суспільства. Це стверджує авторитет юридичної професії, сприяє підсиленню авторитету права. Значущість знань юристом етичних правил підтверджується світовою практикою. Так, допуск до юридичної практики в США передбачає їхню перевірку в ході спеціального іспиту.

Другим рівнем моральної свідомості виступає почуттєвий. Він складається з моральних почуттів, емоцій, симпатій, оцінювального ставлення. Почуття людини, перетворені, відшліфовані моральністю, є могутнім фактором переведення етичних знань в моральні вчинки [5, с.37]. Слід зазначити, що на відміну від моральних знань моральні почуття динамічніші, безпосередньо відображають процеси реального життя та здійснюють суттєвий вплив як на діяльність людей загалом, так і на представників юридичної професії.

Юриста в цьому аспекті мають характеризувати повага до моральних цінностей і, разом з тим, відраза до аморальної поведінки. Підсилені почуття справедливості, людяності, чесності, порядності виступають важливою складовою моральної культури на цьому рівні. Разом із тим професійна діяльність правника передбачає і стримування деяких моральних почуттів – тих, які б змушували його діяти всупереч її стандартам. Як звичайна людина юрист природно може мати будь-які моральні почуття, адекватні ситуації, але як професіонал він має залишатися нейтральним, так би мовити «глухим» до тих емоцій які б завадили йому належним чином, об'єктивно, неупереджено, професійно, виконувати свої службові обов'язки.

Наприклад, приймаючи рішення, юрист має уникати впливу на нього почуттів дружби, кохання, приязні чи антипатії щодо іншої людини – чи то клієнта, чи то особи, залежної

від нього в силу інших причин. На цьому, зокрема, наголошує п.4.1 Наказу № 214 від 04.08.2010 р. Головного управління державної служби України «Про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця»: своєю поведінкою державний службовець має продемонструвати, що він чітко розмежує службу і приватне життя. У разі неможливості уникнення впливу певних приватних обставин виникає так званий конфлікт інтересів, що зобов'язує особу усунути від виконання своїх обов'язків у відповідній ситуації (див., зокрема, п.3.8 згаданого Наказу).

Наступним елементом моральної культури юриста є культура моральної поведінки. Це логічне продовження попередніх складових, їх реалізація. Юрист повинен володіти не тільки високою моральною свідомістю, але й відповідною поведінкою. Правник завжди й скрізь має неухильно дотримуватися морально-правових норм, виступати взірцем в цьому відношенні, доводити на власному прикладі, що будувати життя треба за моральними законами. Додержуватись моральних вимог, що панують в суспільстві, юрист має не тільки в ході професійної діяльності, але й поза нею в повсякденному житті. Відповідно до ч.2 розділу 1 Основних засад професійної етики юристів України, в особистому житті юристи своєю поведінкою стверджують загальнолюдські моральні цінності, принципи християнської моралі, узвичаєні етичні настанови інших релігійних конфесій.

Моральний самоконтроль суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, представників інших юридичних професій, дотримання ними етичних вимог, дозволяє виключити негативну оцінку їх діяльності, сумніви у безсторонності, незалежності та об'єктивності. Не випадково, зокрема, ст.8 Дисциплінарного статуту прокуратури України встановлює підставою дисциплінарної відповідальності особи вчинок, що ганьбить її як працівника прокуратури.

Підсумовуючи, моральну культуру юриста можна визначити як ступінь засвоєння фахівцем моральних норм та принципів, його внутрішнє ставлення до них та їхню реалізацію в

професійній та повсякденній діяльності правника. Потрібно зазначити, що тільки в єдності вищенаведені елементи структури моральної культури дають змогу говорити про юриста, як про моральну особистість і справжнього професіонала.

До основних особливостей моральної культури юриста слід віднести таке: особливу її значущість для професійної діяльності представника правничої професії; загальний її рівень базується на підвищених стандартах, а тому має бути вищим за рівень моральної культури суспільства; передбачає розробку спеціальних етичних правил, зумовлених специфічними умовами певного виду юридичної діяльності; під впливом специфіки професії може передбачати інше ставлення, іншу поведінку юриста в певній ситуації порівняно зі звичайною людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична деонтологія : підручник / Ткаченко В. Д., Погребняк С. П., Лук'янов Д. В. та ін. ; за ред. В. Д. Ткаченка. – Х. : Одиссей. – 2006. – 256 с.
2. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / Сливка С. С. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – К. : Атіка, 2006. – 296 с.
3. Гребеньков Г. В. Юридична етика : навч. пос. / Гребеньков Г. В., Фіюлевський Д. П. – К. : Алерта, 2004. – 209 с.
4. Еллинек Г. Социально-этическое значение права, неправды и наказания / Еллинек Г. – М. : Н. Н. Ключкова, 1910. – 148 с.
5. Лозовой В. О. Професійна етика юриста / Лозовой В. О., Петришин О. В. – Х. : Право, 2004. – 176 с.

Хоменко О. В. Загальна характеристика моральної культури юриста / О. В. Хоменко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 712–716 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_117.pdf

Висвітлені особливості моральної культури юриста, зокрема те, що вона базується на підвищених стандартах та передбачає розробку спеціальних етичних правил. Визначена її структура, що включає культуру моральної свідомості та культуру моральної поведінки, сформульоване поняття. Проаналізовано значення і роль моральної культури юриста в його професійній діяльності.

Хоменко Е.В. Общая характеристика моральной культуры юриста

Освещены особенности моральной культуры юриста, а также то, что она основывается на повышенных стандартах и предусматривает разработку специальных этических правил. Определена ее структура, которая включает культуру морального сознания и культуру морального поведения, сформулировано понятие. Проанализировано значение и роль моральной культуры юриста в его профессиональной деятельности.

Khomenko O.V. General Characteristics of the Moral Culture of a Lawyer

Highlights the peculiarities of the moral culture of a lawyer, determines its structure and defines the concept. Besides, the author analyses the significance and the role of the moral culture of a lawyer in their professional activities.